

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XII СТОЛІТТЯ

Геополітичний розклад сил в Україні-Русі на зламі 50-60-х років різко змінився порівняно з попередніми десятиліттями. Під рукою тодішнього київського князя Ізяслава Давидовича знов було лише дві з п'яти південних (українських) земель, це були Київщина і Чернігівщина. Цього було надто мало для стабільної конфігурації. До того ж з самого початку Ізяслав Давидович мав конфлікт з Ярославом Галицьким через Івана Берладника. Тоді ж Галич усунув своїй традиційній антиволинській політиці чи не вперше вступає в союз з Волинню, Єврейське купецтво поступово перебаралося з Києва до Ростово-Суздальської землі. Його виняткова роль в цій землі підтверджується участю єврея Офрема Моїзовича у змові проти Боголюбського.

Чернігівський рід в особі Ізяслава Давидовича знов спробував опанувати великим столом. Це збурило всю Україну-Русь, що так потребувала стабільності. Проти Ізяслава виступив Ярослав Галицький, який заручився підтримкою більшості руських князів, угорського короля і польських князів. У відповідь ворожа Ярославові коаліція збиралася на чолі у Луцьві. До неї входили Ізяслав Давидович, Святослав Ольгович, його сини Олег та Ігор, племінник Святослав Всеволодич. Вони вирішили укласти союз з волинськими князями. Дізнавшись про це, розсудливий Ярослав відмовився від походу. Знов було злучено воедино переважну більшість українських земель, об'єднано у військово-політичний союз майже всю Україну (виняток становила лише Переяславщина). Проте союз цей був досить нетривкий. Невдовзі Ізяслав всупереч Святославу Чернігівському вирішив все ж піти походом на Галич. У відповідь Ярослав виступив на Київ. Ізяслав внаслідок зради берендів і торків мусив утікати до Гомеля, втративши Київ. Але жоден з князів-переможців не наважився поїхати київської стілі, хоча 22 грудня 1158 р. Мстислав Ізяславич, Ярослав Галицький і Володимир Андрійович зайняли Київ і запропонували його Ростиславу Смоленському. Це був крок назад у справі оформлення українських земель в єдину державу, а все ж Смоленськ і Київ, знаходячись на одній дніпровській артерії, не могли ворогувати.

Після остаточного краху федерації у Великій Усобиці 1147-1154 р. її відновлення було вже неможливе (1). Вектори розвитку чотирьох частин колишньої імперії розійшлися вже настільки, що ці землі зв'язували лише традиції, відносна єдність церковної структури, формальна спільність династії, яка, проте, вже розпалася на окремі ворогуючі роди. До цього, правда, долучалися і певні торгові зв'язки між землями, які в умовах патріархального натурального господарства все ж не були і не могли бути

надто міцними. Традиційні торгові контакти між різними землями відбувалися великою мірою, як і раніше, через Київ, що підносило його над іншими центрами, забезпечувало і надалі його домінуючу роль. Хоча відносно економічно відособлені землі вже не дуже потребували єдиної державно-політичної надбудови, але сила традицій, а також прагнення князів до переділу сусідніх земель на свою користь сприяли творенню формального об'єднання – конфедерації.

Конфедерація за самою своєю сутністю була формою нестабільною, тимчасовою, перехідною. Конфедеративний характер Русі кінця 50 – 70-х років XII ст. зумовлювався тим, що суспільство потребувало перепочинку від виснажливих міжусобиць, певного мораторію на подальші відцентрові процеси. Особливо сильною така потреба була у південній частині конфедерації, оскільки саме вона найбільш постраждала від попередніх трансформаційних зрушень.

Хоч з вокняженням у Києві Ростислава Україна-Русь ще далеко не набула рис моноетнічної держави й імперська спадщина давалася взнаки в усьому, все ж найстрашніший період деструкції минув. Він показав, що головна боротьба надалі вже точитиметься не так всередині українських земель, як між Києвом і Суздалью. Останнє стало додатковим чинником консолідації України-Русі. Змучене майже п'ятнадцятилітньою усобицею руське суспільство гостро потребувало передишки - будь-якою ціною. Продовження воєн могло вже позначитися не лише на економічних, а й на демографічних характеристиках. Тут і коріниться головна відповідь на загадку відносно спокійного правління Ростислава. Парадоксально, що правителем у постімперському Києві став князь зовсім не з української землі, а зі Смоленська. Але це сталося після того як українські князі не дійшли порозуміння. Жодна з п'яти земель не змогла забезпечити великий стіл своєму кандидатуві. Смоленин же як проміжна кандидатура влаштував усіх. Будучи тут чужим, він не повинен би був затриматися у Києві довше, ніж на це розраховували пошуковувачі компромісів. До того ж на 1159 р. на Русі залишилося практично лиш два старі угруповання - смоленські Ростиславичі і суздальські Юрійовичі. Змінилась ситуація і в Степу. Половці розділилися на два масиви: східні обростали міцними зв'язками з Україною-Руссю, західні потрапили в орбіту впливу Угорщини й Болгарії.

Тим часом і Ростислав поживав плоди перемоги, що настала якось сама собою, навіть без якихось особливих зусиль з його боку(2). У Новгороді, Смоленську і на Волині сиділи його сини і племінники. Київською землею теж управляли молоді Ростиславичі. Один з них, Рюрик, знаходився при батькові і був воєводою Київського полку, інший, Мстислав, тримав стратегічно важливу фортецю Білгород. Давид Ростиславич утвердився у Вітебську і чинив тиск на полоцьких князів. Вокняження у Києві смоленського князя природно потягло за собою часткове відтворення імперської структури Русі, але без найперспективнішої частини - Поволжя.

Не вдалось повернути і Полоцько-Мінську землю. Присутність Новгороду була досить умовною. У 60-х роках в Києві вже міг правити і такий слабкий князь як Ростислав. Землі, знесилені чверть-віковою трансформацією, князі вичажені не лиш психологічно, а й фізично. 1164 р. помер Святослав Ольгович, чернігівський стіл цього ворохобника зайняв обережнораціоналістичний Святослав Всеволодич, що мав дуже мало від діда Олега, зате дуже багато від батька Всеволода II. Без бою розв'язалися конфлікти з Мстиславом Ізяславичем й Андрієм Боголюбським - не так через дипломатичні таланти Ростислава, як через загальну втому від війн. Київ якось веномітно, інерційно ковзнув на стадію центру федерації п'яти південних земель. Ростислава визнали як патріарха Руської землі чернігівські Ольговичі, волінські Ізяславичі, галицький Ярослав, переяславський Гліб. Сильно постраждала Київщина відіграла роль свого собі загальнофедерального округу, правда, чималенького. З іншими ж частинами колишньої імперії Рюриковичів стосунки будувалися вже на конфедеративних засадах, прямі зв'язки з ними звелися до мінімуму, полагали переважно в організації спільних військових походів, ментивою ціною - в узгодженні політики на зовнішньому ринкові. А все ж порівняно з попередньою добою безперервних усобиць це стало певним зміцненням колишньої імперії, устійненням зв'язків між її частинами.

Традиціоналіст Ростислав виявився цілком адекватним часові: він нічого не давав спеціально, але й не мав волі опиратися могутньому етнополітичному процесові. На зміну бурхливій перебудові, чи, власне, демонтажній імперських структур, надійшла доба стабілізації, перепочинку, коли суспільство відновлювало ресурси.

Князь міг вдавати, ніби нічого не змінилося, та колишньої імперії вже не було. До закордонної політики Ростислав був цілком байдужий, зате дбав про усіх зусиль, аби забезпечитись від половців і вибороти для Русі ще кілька спокійних років. Десятиліття вистачило для того, щоб підросло нове покоління бійців, і наприкінці 60-х пертурбації відновилися. Як і трьома десятиріччями раніше перше грізне слово мовив Новгород. А все ж Ростислав зміг відновити престиж і роль великокняжої влади, та вже не в рамках цілої імперії, а в системі власне українських земель. Вісім років Україна-Русь практично не знала усобиць. Політика щодо Стену була оборонною, не робилося далеких походів, не було блискучих перемог, зате й половці не потикалися далі пороської лінії. Саме там вони потерпіли поразки 1161 і 1166 р., після чого зовсім припинили напади, здовольняючись грабунками купецьких валок.

За Ростислава колишня імперія Рюриковичів остаточно перетворюється з федерації на кофедерацію. Вона остаточно розпадається на чотири окремішні частини, хоч і з'єднані одною династією, проте далеко не єдиною. За кожною з чотирьох частин намічно закріпився один з княжих родів. Тільки за сам Київ все ще тривала боротьба між кількома княжими

вітками. Від колишньої єдності не лишилося й сліду. Кожна з чотирьох частин розвивалася своїм самостійним шляхом, кожна відзначалася своєю власною зовнішньополітичною орієнтацією.

Конфедерація на Русі носила відверто компромісний, а відтак і тимчасовий характер. Вона мала забезпечити суспільству перепочинок після тривалих усобиць, дати час для відтворення людських і матеріальних ресурсів. Водночас саме в рамках конфедерації витривали нові суперечності, які ще не проявлялися так нагально у федеративну добу. Різко загострилися суперечності у сфері церковного управління, кожна частина конфедерації вже прагне дистанціюватися від Київської митрополії. Церковний чинник став одним з найсильніших з усіх, що підірвали конфедерацію. Змінився і характер протистояння Києва і Володимир-Суздальського. Якщо у федеративну добу війни між ними зумовлювалися переважно військово-політичними міркуваннями, то тепер на перший план відверто виходять суто економічні інтереси, практично вже не потребуючи якихось династичних, ідеологічних чи вузько-політичних приводів для бойових дій. Тому війни в рамках конфедерації мали ще затятіший і жорстокіший характер, аніж то було у федерації. Відповідно активізувалася участь у внутрішніх конфліктах і Степу.

Відчайдушну спробу врятувати конфедеративну конструкцію зробив волинський князь Мстислав Ізяславич, який зайняв Київ по смерті Ростислава. Підтримка Мстислава з боку князя і чорних клобуків зумовлювалася тим, що він не визнавав союзів з половцями, якими зловживав Ростислав. З приходом Мстислава гучно заявлено про нову ступень політики. Перейшовши до Києва, Мстислав зберіг за собою і Волинь, що вже мала багато тісніші зв'язки з Київщиною, ніж Чернігівщина і навіть, можливо, Переяславщина. Слава Мстислава як переможця половців була такою, що для оволодіння Києвом не довелося застосовувати жодних видимих зусиль. Мстислав розгорнув енергійну діяльність по захисту України-Русі і торгових шляхів від половців. Одрядивши ж 1168 р. він скликав васалів для спільного походу на половців. Тут вчувається відродження духу і букви Любеча. Переможні походи сприяли територіальному єднанню України-Русі, але не припинили боротьби князів за Київ. Ця боротьба спростовує гадку про політичний занепад Києва в аналізовану добу. Мстислав лиш на якийсь час домігся визнання свого старшинства. Володіючи Києвом і багатою, урбанізованою Волинною, опираючись на допомогу торків і тимчасово втихомирених Ольговичів, Мстислав став найсильнішим з-поміж сучасних йому князів, ніхто не міг протистояти йому сам-на-сам. І все ж, будучи хоробрим і вольовим, Мстислав не виявив достатньої гнучкості. Відносно швидко проти нього склався міцний союз Ростиславичів і Ольговичів, який очолив Андрій Боголюбський. На 1169 р. вплив Мстислава звузився до Київщини і Волині. Однорудиментарна залежність Новгороду від київського князя при всій її

символічності все ж сильно дестабілізувала конфедерацію. Несиметричний характер конфедерації полягав у наявності серед чотирьох її столиць все ж формально двох старших столів (Київ і Володимир) і двох молодших (Новгород і Мінськ). Це провокувало обидва старші столи до змагань за контроль над молодшими.

Безпосередній конфлікт між Андрієм Боголюбським і Мстиславом розгорівся якраз через вплив на Новгород - імперська спадщина постійно турбувала спокій на Україні-Русі. Але спроби Андрія відірвати Новгород від Києва і нав'язати новгородцям шойно вигнаного ними Святослава Ростиславича зазнали невдачі. Новгородцям було вигідніше орієнтуватися на Київ, що вже змірився з фактичною відрубністю Новгорода, його республіканством, формальним статусом князя тощо, аніж приставати до Суздаль з її автократичними тенденціями.

Тоді Боголюбський спрямував усі сили своїх союзників на південь. 1169 р. проти Мстислава виступило 12 князів з семи кінців Русі. Сам Андрій не пішов на південь, послав свого сина Мстислава. Із значних князів до коаліції не вступили лише Святослав Всеволодович, бо розглядав Андрія як свого суперника у боротьбі за Київ. Та взяти Київ навіть такій силі виявилось неможливо. Як і в часи Оскольда, подібне вдалося лиш завдяки зрадникам, що це раз підкреслює хибність уявлень про занепад Києва після втрати ним колоній. Зрадники ж знайшлися. Київське боярство завжди було розбите на партії. На той час смоленська партія була вже чи не найменшою в Києві. Під час правління князя Ростислава вона значно посилилася, тепер же мала поступатися волинській партії Мстислава. Той же недооцінив її небезпеку і не вжив належних заходів для нейтралізації. Наслідок не забарилися: Бориславичі та інші бояри підказали напасникам найкращий план штурму, відкрили найвразливіші місця, і 12 березня 1169 р. Київ впав. Мстислав II відступив до Володимира(3).

Після силоздрядування Києва Андрій посадив там свого брата Гліба, який перед тим з п'ятнадцять років княжив у Переяславі. Гліб не зміг повернутися до себе князя. Після погрому це було практично неможливо. Та відвернулися і чорні клобуки. Можна припускати, що останні розраховували на більше, ніж отримали. Нагороджати клобуків можна було лиш за рахунок київських бояр. Так Гліб опинився між двома вогнями і так і не зміг створити собі надійної політичної бази. Тому з наближенням Мстислава він подався до Переяслава. Ростиславичі ж сиділи в своїх уділах, ніхто з них не наважувався узяти Київ. Головною причиною була ненависть вони до суздальців та їх приспівників. Тому Ростиславичі посадили в Києві свого дядька Володимира Мстиславича. Саджаючи у Києві цю непопулярну і неприємну особу, вони сподівалися, що той буде відданим і слухняним виконавцем їхніх бажань. Володимир залишив Дорогобуж, брацькома, переступивши присягу своїм «ротникам» - Ярославові Луцькому і покійному Мстиславу. 15 лютого 1171 р. він сів у Києві.

передавши Погорину своєму синові Мстиславові. Та воєнний Мстислав не сподобалося Боголюбському. Неприйнятним було самовільне розпорядження київським столом з боку Ростиславичів. Андрій наказав Володимирові лишити Київ, а Ростиславичам зробив зауваження, але передав місто Романові Ростиславичу. Та згодом Андрій розсварився з Ростиславичами. Він зібрав велику армію, що 9 тижнів простояла під Києвом, але повернула геть. М. Карамзін містифікував це як прояв якогось «дива». Насправді ж Україна ставала геополітичною реальністю, і долю її земель вирішували перш за все українські князі, зокрема виходці з такого глибокого запліддя як Волинь, що була справжньою базою військових, економічних, людських ресурсів України аж до перших років XVII ст.

1174 р. на історичну арену вийшли два східні вожді, що справили значний вплив на Русь - Кончак і Салах ад-Дін. Кончак став ханом 1172 р. ще зовсім молодим. По смерті Сирчана і Атрака він об'єднав їхні орди, чим висунувся на перше місце у Степові. Та для утримання цього високого статусу потрібні були багатства, сила і подальше об'єднання орд під своєю рукою. Тому 1174 р. Кончак організує самостійний похід на Русь, який відбив Ігор Сіверський. Завдання, що ставив перед собою Салах ад-Дін, дуже нагадували кончаків, але були значно масштабнішими, вели до зміни ситуації на всьому Близькому Сході. Геополітичні наслідки їх скоро далися взнаки і на Русі, де знов активізується транзитна торгівля уздовж Дніпровського шляху(4).

Святослав Всеволодович не лишив претензій на Київ і 1176 р. зайняв його. Усобиці, започатковані смертю Ростислава, майже зтихли, бо суспільство знов потребувало перепочинку. Наприкінці 70-х короткий період конфедеративного існування колишньої імперії Рюриковичів закінчувався. Ця форма теж вичерпала себе. Усі чотири частини конфедерації були у практично неприхованій ворожнечі між собою. За таких обставин говорити навіть про конфедеративну єдність не доводилося. 1169 рік остаточно перекреслив перспективи щодо можливого повернення до федерації. Наступне ж десятиліття показало, що чотири частини колишньої Русі дрейфують у цілком різні боки, все менше потребуючи одна одну. Основна політична проблема, що поставала перед ними, полягала не так у єднанні між собою (давно вже неможливого через геополітичні розходження), як у внутрішній консолідації кожної з частин.

Отже, наприкінці XII ст. на місці колишньої імперії постають чотири окремі держави зі своїми особливими династіями: Україна-Русь, Владимиро-Суздальська земля (до якої тяжіли Рязань і Муром), Новгород (з цілим рядом так званих пригородів) і Полоцько-Мінська земля. Смоленщина так і не виділилася в окреме самодостатнє ціле, а прилякала то до одного, то до іншого з нових утворень через своє проміжне геополітичне положення, хоча етнічно вона найбільш тяжіла до Полоцько-Мінщини. Ситуація у кожній з чотирьох нових держав була далекою від стабільності. Зокрема в

Україні-Русі продовжувалася боротьба між чернігівськими Ольговичами і волоською гілкою Мономашичів. Ні одна, ні інша не могли одноосібно протистояти над конкурентами. Чекати додаткових імпульсів з-поза меж Русі-України теж не доводилося з огляду на крах конфедерації. Вирішення політичної проблеми слід було чекати в результаті неординарного рішення керівниці самої Русі-України. Віднині остання ставала самоцінною окремою державою, що настійно шукала свого питомого шляху розвитку.

Реальну владу у Києві захопила боярсько-патриціанська верхівка, азурият укладено під її тиском. Обоє князів за новгородським звичаєм вислажено з дитинця - Святослава на Новий двір на Копиревому мисі Рюрика - в Білгород. Боярсько-купецька верхівка була зацікавлена в розширенні своїх торгових операцій через Степ. Вирішення степової проблеми було їм більше необхідне, що тепер вимальовувалася можливість почати відновлювати колишні позиції Русі у торгівлі з Візантією, бо її новий керівник Андронік почав правління з погрому латинян.

Але походи зумовлювалися також і внутрішньополітичною ситуацією в Україні-Русі, а водночас і трансформували її. Чернігівщина була поділена між кількома Ольговичами, не дуже солідарними між собою. Волинь теж опинилася розділеною, і найсильніший з волінських князів Роман поки не відіграв такої ролі, як пізніше. У Галичі доживав віку старий Ярослав Стромисел, зламаний боярами і зайнятий родинними клопотами. Смоленське князівство було ослаблене боротьбою князя з громадою. Ростово-Пінська і Полоцька землі розпалися на карликові князівства, до того ж заклопоталися новим ворогом - Литвою. Отже, на той час вже склалася більш-менш стабільна система українських та білоруських земель. Увесь же північний схід розваленої імперії перебував під нероздільним політичним впливом Всеволода Суздальського. Він відновив централізовану владу в Ростово-Суздальській землі. Там, на менш порівняно з півднем заселених і освоєних землях, це було набагато легше. Орієнтуючись на наявний потенціал, Всеволод підпорядкував собі Новгород і Муромо-Рязанську землю.

Геополітичне протистояння Києва і Владимира, ускладнене династичними чварами, набувало все більшого розмаху і ускладнювалося через все активнішу участь у ньому степової третьої сили. Тому з початку тринадцятих на авансцену давньоруської історії виходить непримирима боротьба України і Степу, з-поза якої визирала Суздаль, але також і Венеція, що боролася з Візантією. Її посланці під виглядом купців і мандрівників проникали у Степ, нахвалюючи приднайські землі візантійців, зваблюючи кочовиків легкою здобиччю. Та шлях до візантійських володінь перекривали руські землі. Тому половецький тиск на них різко посилюється. У відновль руські князі здійснили серію походів 1183-1187 рр. Проте дуже рідко боротьба зі Степом втрачала актуальність через зміни у Візантії і на Близькому Сході. Надії на повне відродження шляху з Варягів у Греки

втрапили ґрунт. Після 1185 р. боротьба зі Степом носила вже менш драматичний характер. Тому потреба у компромісах між князями України-Русі скорочується, і дуумвірат починає еволюціонувати в бік монархії Святослава.

У феодальній війні 1194-1196 рр. Рюрик і його кривним опонували Ольговичі і князі західної України-Русі. Усі три угруповання мали одну мету: зосередження влади над цілою Україною в руках князя, що править Києвом. Подальша боротьба продовжила традицію другої половини XII ст., коли протистояли перш за все Ростиславичі й Ольговичі. Більшість часу обидва роди перебували у стані готовності взятися за зброю. Необхідність такого «холодного миру» зумовлювалася тим, що протистояння родів відбувалося не у вакуумі, а в оточенні інших суперників, що лиш і чекали, коли два найсильніші претенденти на Київ виснажать один одного, щоб і собі устряти в боротьбу і переділити на свою користь спадщину і Ростиславичів, і Ольговичів. Ідеться перш за все про суздальського князя Всеволода III і його родичів. Проте Заліська Русь уже добрих два десятиліття (піле людське покоління) була цілком самостійною державою, основний вектор розвитку якої спрямовувався на північ, до багатющого Новгород, та на схід, до Камської Болгарії, до Волзької торгової артерії, до Каспію. Всеволод, на відміну від Юрія Довгорукого, основну свою увагу все ж зосереджував на внутрішніх проблемах, а не навколокиївських інтригах.

Водночас все пильнішу увагу до протистояння Ростиславичів й Ольговичів виявляють князі галицькі і особливо волинські. Галицько-Волинська Русь самим своїм геополітичним становищем покликана була служити буфером між католицькою Європою (перш за все - Польщею й Угорщиною, а також Священною Римською імперією, що виглядала з-за плеч перших двох) і Подніпров'ям. Кордон між Київщиною і західними землями постійно був рухомим. Відчуваючи усе зростаючий тиск з заходу, Луцьк, Володимир, Галич, у свою чергу, тиснули на Київ. Суздальщина і Захід безперервно підштовхували Подніпров'я і західноукраїнські землі одне до одного. Тому в цьому регіоні доцентрові тенденції цілком врівноважували загальноруські відцентрові устремління, а часто і переважали їх. Парадоксально, але навіть участь західних князів у навколокиївських усобицях сприяла стабілізації ситуації на Україні-Русі, готувала ґрунт для майбутньої єдиної держави, сформованої за етнічним принципом.

Рюрик же пробував відродити політику давно минулих часів. Та Київ вже потребував молодшого й енергійнішого князя, наприклад, Ігоря Святославича, який 1198 р. стає чернігівським князем, старійшиною серед Ольговичів, і робить могутню заявку на великий стіл. Та відродженню дуумвірату рінуче заважав Роман Мстиславич - прихильник монархічної ідеї. Важливий централізаторський крок зробила Суздаль, спрямовуючи

всю увагу на північ, до Новгород. Починається процес об'єднання суздальсько-московських і новгородських земель, який розтягнувся на майже три століття. Проте наступні кроки об'єднаної держави легко прогнозувалися уже тоді: з подвоєною силою владимиро-новгородське об'єднання стало би тиснути на Україну-Русь. Саме з цією метою того ж 1199 р. Всеволод активізував свою половецьку політику. Протистояти цьому можна було лиш розгорнувши й на Україні-Русі аналогічний об'єднаний процес.

Так Роман робить найрішучіший крок у своєму житті: злучає Волинь і Галичину під своєю рукою. Роман очолив об'єднаний процес, аналогічний тому, що розгорнувся на протилежному краї Європи, де 1191 р. правитель Кастилії об'єднав всі християнські королівства, окрім Навари. Романова унія відбулася всупереч інтересам Всеволода Суздальського, що до кінця підтримував слабого Володимира Галицького (свого небожа) й чинив усе, щоб перешкодити об'єднанню двох західних князівств. Рюрик же у відповідь на посилення Романа ініціює Київський літопис, що мав підкреслювати його права на київський стіл. Посилення Романа викликало занекоєння також у чернігівських Ольговичів, особливо в синів Ігоря Сіверського, які за матір'ю були онуками Ярослава Галицького.

Тому сам Роман у Києві не сів, а посадив тут свого кузена Інгвара Луцького. Формально це може виглядати як нехтування Києвом - на зразок того, що проявив Андрій Боголюбський 1169 р. Але формально все ж Інгвар був другим за значенням з волинських князів і другим із ще живих правників Мстислава Великого. Принаймні, за нього Київ надійно лишився в руках Романа - упродовж двох років навколо нього було все спокійно. Проте 1203 р. противники Романа вчинили погром столиці - ще страшніший за руйну 1169 р.

Випадкова смерть Романа 1205 р. не дала йому вповні реалізувати усі свої плани, але й не могла стерти усе, що вже було ним зроблено. Доля Романа нагадує долю його діда Ізяслава Мстиславича. Багато принципових державницьких кроків Роман здійснив саме по борозні, прокладеній дідом. Обидва боролися за Київ, опираючись на Волинь, тільки дід робив це впрямку, онук же застосував дуже ефективний маневр через Галич. Обидва пішли з життя у самому розквіті сил, на вершині політичної могутності, перед обома тільки-но відкривалися заманливі перспективи. Ізяслав помер у 58, його онук загинув у 55. Кожний трішечки випереджав свій час, тому після їхньої смерті оточення виявилось нездатним продовжити державницький курс своїх патронів. Ще й у добу середньорозвинутого феодалізму роль окремого провідника виявлялася достатньо значною. Князь замикав на себе усю повноту адміністративної й особливо військово-політичної влади. З його відходом конфігурація влади, що вибудовувалася з такими труднощами багато десятиліть, миттєво руйнувалася, і спадкоємцям доводилося починати якщо не з цілковитого нуля, то з

набагато слабших позицій, ніж були досягнуті батьком. Дана ситуація цілком класично проявилася щодо долі синів Романа - Данила і Василька. Але те ж саме стосувалося і сина Ізяслава Мстиславича (а романового батька) Мстислава.

Великою мірою така нестабільність державницького розвитку, відсутність континуїтету зумовлювалася слабкістю тодішніх товарно-грошових відносин, що не дозволяло достатньо швидко і надійно інституціонізувати політичні схеми того чи іншого князя. Режим особистої влади князя потребував доповнення у вигляді самоврядної організації громад, особливо міст. Необхідний був клас, що міг би стати консерватором княжих політичних ініціатив. Таким класом в Україні-Русі на зламі XII-XIII ст. могло бути міщанство, що саме перетворювалося з класу-у-собі на клас-для-себе. Власне, це і був магістральний напрямок розвитку українського суспільства, реалізований вже у наступні віки. У XII ж столітті українські міста ще тільки примірялися до того, аби стати політичними партнерами князів. Те, що вдалося Новгороду і Пскову, де князівська влада традиційно була слабшою, ніж у центрі, для українських міст залишалось ще тільки побажанням на майбутнє. Поки ж велику політику в Україні-Русі робили перш за все княжо-боярські угруповання.

Роман став реальною протипагою Всеволодові. Якщо у попередніх поколіннях Ізяслав II поступався Юрієві Довгорукуму, а Мстислав Ізяславич - Андрієві Боголюбському, то в особі Романа маємо вже князя, що опирався на більшість українських земель, і тому зміг як рівний протистояти дуже серйозному і небезпечному противникові (5). З Романом остаточно визначилося, що Україні-Русі бути, незважаючи на недружнє ставлення до неї з боку північно-східного сусіда. Національно-державний організм України-Русі виявився життєздатним і без колоній. Роман же довів, що перетворення цієї держави в майбутньому з конфедеративною на унітарну цілком можливе і реальне.

¹ Федка С.Д. Велика усобиця 1147-1154 р.// Науковий вісник УжДУ.- 1998.- В.2.- С.96-100.

² Карамзин Н.М.История государства Российского.- СПб.,1892.- Т.2.- С.200.

³ Соловьёв С.М.История России.- М.,1959.- Т.2.- С.213.

⁴ Можейко И.В.1185 год.- М.,1989.- С.340.

⁵ Федка С.Д. Галицько-Волинська держава і її творець Роман Великий// Науковий вісник УжДУ.- 1999.- В.3.- С.98-102.